

Тетяна КЛИНЧЕНКО, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Відділення етнополітичних і етносоціологічних досліджень Інституту соціології НАН України

НІМЕЦЬКІ ПОСЕЛЕННЯ В МУКАЧІВСЬКОМУ РАЙОНІ: РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ

Згідно даних останнього перепису населення (1989 р.), німці складають 0,3% населення Закарпатської області, 3,5 тис. чоловік. Всесоюзний перепис населення за три десятиліття до цього (1959 р.) зафіксував те саме число: 3,5 тис. чоловік німецької національності (включаючи австрійців). Проте у 60-ті роки перші етнографічні експедиції, що проводилися у повсякденний час на Закарпатті Інститутом етнографії АН СРСР, на основі підрахунків, проведених в ході досліджень, дійшли висновку, що дані офіційних переписів не відповідають реальній етнічній ситуації. Як більш-менш реальна тоді була названа цифра 6–7 тис. чоловік.

В останні роки, з активізацією в Україні процесів етнічного національного самовизначення і міграцією населення німецької національності до Німеччини, на Закарпатті, як і по всій Україні, мали місце факти оформлення громадянських паспортів з новим записом у графі "національність": німець.

Отже, щодо кількості німецького населення на Закарпатті, сьогодні доводиться лише констатувати: офіційні дані не відповідають дійсності, а вірогідні припущення коливаються у досить широкому діапазоні, від 3 до 14 тис. чоловік. Щодо останньої цифри, то вона фігурує, наприклад, в резолюції установчої конференції Незалежного Товариства німців Закарпаття "Hoffnung" ("Надія") від 20 травня 1992 р. У цьому документі вказується число німців на Закарпатті – 14 тис. чоловік і йдеться про "паспортну асиміляцію", коли дві третини німців мають у паспортах записи "українець", "угорець", "росіянин", "словак" тощо. Ця "паспортна асиміляція" – результат трагічної історії політики Радянського керівництва на визволених від фашизму землях Західної України, коли етнічна приналежність часто могла бути вирішальним фактором визначення життя чи смерті в долі тисяч людей, мирного населення.

Згідно перепису 1989 р., з 38 тис. українських громадян (точніше, радянських громадян з України) німецької національності на Закарпатську область їх припадало 9,2%. За цими показниками область стоїть на четвертому місці після Дніпропетровської, Донецької, Одеської областей, де проживає переважна більшість німців України.

Перші німецькі поселенці з'явилися на землях сучасної Закарпатської області ще у XII–XIII ст. То були переважно ремісники і торговці з північної Німеччини. Проте за вісім століть, що минули від тих часів, ця хвиля переселенців практично не збереглася (в етнічному відношенні). Сучасні нащадки німецьких колоністів з Німеччини і Австрії мають іншу географічну генеалогію. Долю предків німців сучасного Закарпаття визначила, передусім, поразка повстання угорського війська Ференца II Ракоці проти династії Габсбургів у 1711 р. В результаті поразки угорців велика частина земель Ракоці у цьому регіоні була передана під владу німецькому графові Лотару Францу Шенборну, який володів також землями в Австрії. На свої нові землі в районі міста Мукачеве граф Шенборн з початку 30-х років XVIII ст. переселив з Німеччини (з Бамберга, Вюрцбурга та інших районів) своїх кріпосних селян – землеробів, виноградарів, а також ремісників. Тут поселилися і колоністи з маєтків Шенборнів у Нижній Австрії.

На кінець XVIII ст. східні райони області заселяли гірські і лісові робітники з місцевості Зальцкаммергут, з Австрії. А у XIX ст. німецькі колонії у цьому регіоні поповнилися переселенцями – німцями з чеських і словацьких маєтків Шенборнів. Усі ці різноманітні за своїм походженням міграційні хвилі німецьких переселенців (з Німеччини, Австрії, Чехії, Словаччини) зіграли свою роль у формуванні різноманітності говорів і елементів культури німців Закарпаття.

Німецьке населення тих двох сіл Мукачівського району Закарпатської області, про яких далі піде мова, – нащадки переселенців з південної Німеччини, з маєтків графа Шенборна. У 1732 р. було засноване с. Нове Село, у 50-х роках XVIII ст. (точна дата невідома) – с. Павшні. Сьогодні ці села – найбільш численні німецькі поселення Закарпаття, компактні за своїм характером, в яких питома вага німців, відповідно, становить 85% і 50% населення.

Цікава історія назви одного з цих двох сіл. При заснуванні воно отримало назву Шенборн. У 1922 р. було перейменоване на Нове Село. У 1939 р. – відновлена колишня німецька назва. З 1945 р. – знову поновлена назва Нове Село. У 1992 р. сільська рада прийняла рішення повернути селу його історичну назву – Шенборн. Тоді ж були перейменовані деякі вулиці села, вони отримали німецькі назви.

У червні 1993 р. науковими співробітниками Інституту соціології НАН України (Відділення етнополітичних і етносоціологічних досліджень) було проведено соціологічне дослідження у цих двох поселеннях компактного проживання німців у Закарпатській області. Метою дослідження його учасники висували вивчення шляхів і можливостей

господарського і етнокультурного розвитку німецької етнічної меншини, зокрема у цих двох селах.

Головним чином завдяки міграції односельців до Німеччини, за роки від часу перепису населення у 1989 р. число мешканців Нового Села скоротилося з 600 до 523 чол., Павшина – з 1119 до 1072 чол. Міграційна хвиля піднялася тут у 1989 р. У тому році декілька чоловік відвідали своїх родичів у Німеччині і, знайшовши там задовільні умови працевлаштування, залишилися на постійне проживання. Несподівана у ті часи легкість, з якою піонерам-мігрантам вдалося змінити свою долю і різко підвищити рівень життя, викликала злет міграційної активності. Щоб прискорити і спростити свій від'їзд, чимало хто навіть не став вдаватися до рутини оформлення відповідних документів. Їхали за короткочасною гостевою візою – і лишалися назавжди. Їхали передусім люди активного працездатного віку, молодь, спеціалісти.

Процес цей, судячи по всьому, ще не завершився. Продовжується від'їзд найактивнішого у трудовому і соціальному відношенні населення, водночас погіршується не лише матеріальне становище, а й моральний стан тих, що лишилися. У настроях мешканців двох сіл, як німців, так і представників усіх інших національностей, досить відчутні апатія, розгубленість, невпевненість у завтрашньому дні, у можливостях найближчим часом хоч якось поліпшити матеріальний стан своєї сім'ї, створити кращі економічні і культурні умови для своїх дітей.

Проте, з початку 90-х років намітилися й інші тенденції і настрої. В атмосфері розпочали в Україні політичних і господарських змін етнічний фактор у селах компактного проживання німців зіграв роль каталізатора у пробудженні життєвої ініціативи. Так, важливою подією, яка розкрила нові можливості перетворень, стало створення у 1990 р. власних сільських рад. У свою чергу, нові права і адміністративні можливості німецьких сіл, як свідчать самі сільські керівники, з'явилися головним чином завдяки етнічному пробудженню німецькомовного населення, в атмосфері створених протягом останніх років німецьких національно-культурних товариств "Відродження" і "Надія".

Отже, життя висунуло на порядок денний необхідність створення реальних умов для господарського і етнокультурного відродження суспільства. Факти свідчать, що апатія, песимізм або ж "чемоданний настрій" – не єдина тенденція стану громадських настроїв. Мало-помалу намічається і альтернативний шлях. Чимало хто у цих селах з числа людей німецької національності визнає, що еміграція для них – не панацея. Занадто важкі умови вростання, адаптації до чужого, часто закритого для них життєвого, культурного, побутового, психологічного середовища

у Німеччині, з якими німці-мігранти, крім мови (та й то діалекту), практично не мають нічого спільного ні в укладі життя, ні психологічно.

Перш ніж проаналізувати дані анкетного опитування, наведемо загальні дані про соціальні, побутові, культурні характеристики цих двох поселень.

Нове Село – сільськогосподарський перспективний населений пункт. Тут нема ніяких промислових підприємств, лише підсобні господарства колгоспу. Число господарств мешканців села на час опитування було 166, з них 85 – господарства колгоспників, 81 – робітників і службовців. У планах керівництва і громадськості села – відокремити своє господарство від колгоспного (центральна садиба колгоспу знаходиться у селі Нижній Коропець), організувати своєрідну німецьку комууну, збудувати свою хлібопекарню, сироварню, пивоварний завод. Аграрне виробництво господарства представляють, перш за все, зернові, картопля, виноград, тютюн, овочі.

Найближче місто, з яким Нове Село сполучає асфальтована дорога, – районний центр Мукачєво, відстань до якого 6 км. Відстань до обласного центру – м. Ужгорода – 50 км, сполучення – автодорожнє і залізничне. Природний і культурний ландшафт навколо села досить мальовничий, є ліс, озеро, адалині видніється Мукачівський замок...

З комунальних послуг, якими користуються мешканці села, – електрика, телефон, радіо, телебачення. Чотири вулиці села електрифіковані, дві з усіх чотирьох сільських вулиць – асфальтовані. Теплозабезпечення – індивідуальне. Найбільшою проблемою в побуті сільчан є відсутність водопроводу (воду беруть з колодязів), немає також каналізації, централізованого газового забезпечення (газ завозять у балонах). Будівництво водопроводу, каналізації і газифікація були заплановані на 1993 р. Проте стрімкий ріст цін на спорядження, будівельні матеріали, послуги не дозволили виконати усе, що було намічено.

Житловий фонд складає 162 будинки (156 одноповерхових і 6 двоповерхових). Зберіглося ще кілька будівель початку століття, а також будинки 30–40-х років: фасадом до вулиці, характерної видовженої форми, довга сторона звернена до двору. У 70–80-ті роки будувалися цегляні будинки на високому фундаменті, з підвалами, криті черепицею і залізом. Їх сьогодні в селі переважна більшість.

Соціальні умови представлені фельдшерсько-акушерським пунктом, дитячими яслами і дитячим садком на 25 дітей. Є невеликий, розміром в одну кімнату, магазин "товарів першої необхідності" (вибір яких досить мізерний) і маленьке кафе, досить занедбане і неохайне, розраховане більше на невибагливі смаки бажаючих випити. У селі немає ні аптеки,

ні кінотеатру, ні школи, жодної побутової майстерні, перукарні, хлібопекарні, відділення зв'язку і т.п. Перелік відсутніх комунальних і культурних послуг міг би бути довшим, ніж перелік того, що є.

У селі є церква, збудована у 1770 р. Літургія за римо-католицьким обрядом проходить німецькою мовою. Таким чином, церква і сім'я – два найголовніших духовних і культурних фактори у Новому Селі, які протягом багатьох років оберігали етнічну самобутність німців, плекали рідну мову.

У селі є також Будинок культури з глядачевою залою на 150 місць. У 1991 р. він був перейменований у Центр німецької культури, що носило не формальний характер. Сільська бібліотека у Центрі поповнилась кількома тисячами книг німецькою мовою, присланих культурними шефами з Німеччини. У центрі залу астановлена відеоапаратура – подарунок німецьких шефів, на якій демонструються німецькі відсофільми, учбові програми для молоді села.

На базі Центру німецької культури села діють гуртки народної самодіяльності, проводять свої заняття ансамблі німецької музики, пісні, танцю. Обласне товариство "Відродження" організувало і провело вже кілька фестивалів німецької культури, щороку (починаючи з 1990 р.), в яких активну участь брали і народні таланти з Нового Села.

Село Павшини – в цілому його соціальні і культурні умови подібні Новому Селу, проте є й особливості. Німці становлять половину населення села. Господарство організоване в радгосп-технікум, має несільськогосподарський профіль, тут розміщений і працює завод "Керамплитка" по випуску керамічної оздоблювальної продукції. На заводі зайнята четверта частина працездатного населення села – 150 чоловік, решта їздить на роботу в Мукачево. Число підсобних аграрних господарств в селі – 99, площею в 10–20 соток на сім'ю. Щодня на завод приїжджають з міста і навколишніх сіл робітники і спеціалісти. Таким чином, щоденна "маятникова" міграція багато в чому визначає уклад життя більшості населення Павшина.

Відстань до Мукачева, з яким село зв'язує асфальтована дорога, – 5 км. До Ужгорода – 45 км.

Житловий фонд села складають 294 будинки, з них 6 – двоповерхові. Половина забудови – довоєнних років, проте вони, як правило, знаходяться в хорошому стані, відремонтовані. Друга половина – забудова 80-х років, добротні кам'яні, цегляні будинки.

Село електрифіковане, телефонізоване, є радіо, телебачення. Асфальтована лише центральна вулиця. Тут також нема водопроводу, каналізації, газопроводу, воду беруть з колодязів і колонок,

теплозабезпечення – індивідуальне. Немає дитячих ясел, дитячого садка, аптеки, поліклініки, клубу, кінотеатру, побутових майстерень, пунктів побутового обслуговування населення. Є два невеличких магазини з зовсім невеликим вибором товарів, буфет (як каже місцеве населення, "для п'яниць").

Культурні умови села представляє школа і невелика бібліотека, в якій протягом останніх років з'явилось кілька сот присланих з Німеччини книг. Школа – початкова, українська. Діти вступають до школи (з німецьких сімей), не знаючи жодного слова українською мовою, говорячи, як прийнято у сім'ї, німецькою. Кінчаючи чотири класи, школярі також стають "маятниковими" мігрантами: щодня вони змушені їздити до Мукачева в школи. Туди їх доставляє автобус, а назад кожен добирається, як може, бо ліквідовані численні автобусні рейси.

У селі створена і діє організація закарпатського німецького культурного товариства "Надія". Його діяльність не обмежується чисто культурними задачами. Воно взяло на себе і піклування про екологію села. Члени товариства склали списки односельчан, що загинули в роки війни і в умовах масових післявоєнних репресій, хочуть вшанувати пам'ять усіх жертв, втягнутих у воєнну бойню тоталітарних режимів. У планах "Надії" – побудова сільського клубу, створення нових фольклорних німецьких ансамблів тощо.

Проведені нами соціологічні дослідження (10%-на вибірка) серед населення цих двох сіл дозволили з'ясувати погляди і настрої людей щодо перспектив розвитку господарського і культурного життя сіл.

На думку респондентів (90% опитаних склали німці, 10% – українці), зменшити міграцію до Німеччини може: 1) подвійне громадянство (України і ФРН) – відзначили 54% опитаних; 2) розвиток приватної ініціативи, підприємництва – 41%; 3) розвиток шкільної освіти і засобів масової інформації німецькою мовою – 23%. Проте майже п'ята частина опитаних – 19% – настроєна песимістично: на їх думку, ніщо не зможе зупинити процес міграції німців до Німеччини.

Що ж до реальних можливостей німців Закарпаття отримувати інформацію про життя німців, австрійців на своїй історичній батьківщині, то ці можливості задовольняють лише 5% населення, 55% не зовсім задоволені, а 26% висловились категорично негативно про свої умови знавати про життя і події в Німеччині, Австрії.

Абсолютна більшість – 85% – пов'язують перспективи реального поліпшення життя у майбутньому зі створенням у рідному селі спільних з німецькою, австрійською сторонами підприємств і фірм. Характерно, що негативно до цієї ідеї не ставиться ніхто, проте 15% – мають сумніви щодо

реальності таких намірів і планів. Спеціальне експертне анкетування, проведене серед керівництва і спеціалістів села, показало, що вони реально оцінюють перспективу співробітництва у таких сферах:

- 1) виробництво будівельних матеріалів (перш за все, цегли);
- 2) переробка продукції сільського господарства;
- 3) організація складальних підприємств (радіоелектроніка, побутові прилади);
- 4) виготовлення і торгівля сувенірами;
- 5) приватний туризм – 91% опитаних підтримують ідею організації в їхньому селі літнього відпочинку для студентів, школярів, туристів з Німеччини, Австрії, 31% можуть приймати їх у себе вдома. Незважаючи на досить посередні соціально-побутові умови, значний інтерес для тих, хто цікавиться етнографією німецької діаспори, можуть представляти мова, культура нащадків німецьких колоністів.

Наведемо деякі дані опитування, що характеризують етнокультурну ситуацію в селах. Як уже згадувалося вище, 90% опитаних були німці. У той же час лише 71% опитаних відмітили, що мають чоловіка чи жінку (з тих, що знаходяться у шлюбі) німецької національності, а 29% усіх тих, хто у шлюбі, – іншої національності, в основному українців. Це свідчить про незамкнутий в етнічному відношенні спосіб життя німців цих сіл у слов'янському і угорському оточенні.

Про високий рівень толерантності у міжетнічних стосунках свідчить той факт, що 76% респондентів відповіли, що мають серед своїх друзів українців і представників інших національностей. Проте на запитання "Чи доводилося Вам стикатися з несправедливостями і образами на національному ґрунті по відношенню до Вас особисто?" – 12% відповіли: "так, постійно"; 55% – "так, рідко"; "ніколи не стикалися" – лише 28% опитаних. Найчастіше це відбувалося в громадських місцях (у транспорті, на базарі, в магазині тощо) – у 49% випадках; на роботі – у 42% випадках; у контактах з державними організаціями – у 20% випадках і ніколи не стикалися – у відносинах з сусідами.

Для переважної більшості опитаних характерний полілінгвізм, активне володіння кількома мовами: 96% – німецькою, 99% – українською, 93% – російською, 56% – угорською, 6% – окрім названих вище мов, знають ще й інші мови.

Найяскравішим показником етнічної ідентичності німців у цих селах є мова спілкування у сім'ї (сім'ї тут, проте, не багатодітні, в середньому на сім'ю припадає менше двох дітей, цей показник становить 1,8). Німецька мова для 84% опитаних є тим, що в першу чергу нагадує їм про свою національність. 76% – вказали, що в їхніх сім'ях прийнято дотри-

муватися традицій і звичаїв свого народу, 26% вивчають німецьку культуру, читають німецькі книжки і газети. Щодо етнічних особливостей матеріальної культури – житло, одяг – вони вже повністю інтернаціоналізовані, втратили свою національну специфіку.

Підводячи підсумки короткого огляду умов життя, етнокультурних характеристик, уявлень про перспективи розвитку двох компактних німецьких поселень Закарпаття, відзначимо складність і неоднозначність тенденцій економічного розвитку і етнокультурного відродження. Безумовно важливим і бажаним у цих селах є створення спільних з німецькою і австрійською сторонами підприємств і фірм різного профілю. Активізація спільного господарського підприємства дасть новий імпульс не лише для підйому економіки і поліпшення соціальних умов життя, а й для етнічно-культурного ренесансу.

Георгій МЕЛІКА, кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології УжДУ
Ольга ГВОЗДЯК, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології УжДУ

ІМЕНА В ПОБУТІ НІМЦІВ ЗАКАРПАТТЯ

Мовні процеси у мультиетнічному просторі Закарпаття супроводжуються, з одного боку, конвергенцією та інтеграцією систем, а, з другого – дивергенцією та диференціацією між двома конвергуючими центрами.

Інтеграційний рух при інтерлінгвальних взаєминах спостерігається, в першу чергу, при взаємодії відкритих систем. Прикладом можуть послужити розширення артикуляційних баз взаємодіючих українських, німецьких і угорських говірок, або інтеграційно зміщення у значенні багатозначних та частовживаних слів тих же говірок у тому ж просторі.

Схильність до інтеграції з послідовною уніфікацією систем проявляють семантичні системи, які визначають зміст слова. У багатомовному просторі ці структури бувають супралінгвальної поширеності і визначають однаковий або подібний зміст знаків різних мов (Меліка, 1992).

Закриті системи мови (фонологічна і морфологічна) проявляють схильність до консервації структур. Ми можемо констатувати, що при тривалих контактах мова тяжіє до збереження своєї мовно-структурної індивідуальності за формою знаків, але втрачає свою мовно-значеннєву індивідуальність за змістом. Це характерне для мовних знаків з апелюючою функцією позначення явищ.